

Ю.О.Карпенко

Іллірійська проблематика гідронімії Українських Карпат

О.Трубачов у своєму визначному дослідженні «Названия рек Правобережной Украины» виділив у верхів'ях Дністра, у межах Українських Карпат та близьких до цього регіону територіях досить щільний ареал, що включає 23 іллірійські гідроніми, чи, більш узагальнено, гідроніми «з західнобалканськими (іллір.) зв'язками». Учений підкреслює, що їх іллірійське походження є «найбільш імовірним», що «можна вважати достовірними конкретні західнобалканські зв'язки значної більшості цих назв». О.Трубачов додає: «наш висновок про інтенсивний іллірійський (західнобалканський, а не східнобалканський) шар саме в окреслених районах видається заслуговуючим на увагу» [12:276-279, карта 14].

На пильну увагу цей новаторський висновок, безперечно, заслуговує. Але навряд чи він заслуговує на беззастережне прийняття. Слід вилучити з іллірійського списку О.Трубачова назви **Бутивля**, **Бутельський** [4:142] та **Орава** [15:26; 20:612-613,633] як імовірні давньоєвропейські й назви **Стрий** та **Черхава** як імовірні фракізми [7:13, 17-18]. З нього доводиться також вилучити ще чотири назви - **Бахонка**, **Бахноватка**, **Баженський**, **Бахонський**, спотворені, перекручені в записах Н.Маштакова. Насправді це Багінка, Багнуватка та Багінський. Останню з цих назв має чотири потоки (всі у Карпатах), з яких один тече з полонини Багна [10:28]. Отже, треба спочатку з'ясувати стосунки записів типу Бахонка із записами типу Багінка, пор. ще численні гідроніми **Багна**, **Багиець**, **Багникуватий**, **Багнівка**, **Багновий** тощо [10:28], які не можуть не розглядатися на фоні відомого і дуже непростого в своїй генезі гідротерміна *багно*, *багна*. Майже всі ці гідроніми локалізовані в Карпатах, але тут скоріше маємо дію сформульованого В.Никоновим закону негативності, а не іллірійські прослідки [5:12]. В О.Трубачова (і за ним Л.Беднарчука) вистачає матеріалів (пол. Воспіа та ін.) й аргументів для пошуку іллірійських зв'язків кореня Бох-. Однак дністерська група гідронімів Багінка та ін. до тих матеріалів не належить, що зрештою узадовольнив Ю.Удольф [20:600-601].

Отже, розглянемо ті 14 гідронімів, що залишилися в іллірійському списку О.Трубачова. Більшість назв з нього в кінцевому рахунку теж доводиться вилучати. Здавалось би, досить міцні позиції в цьому

спискові займає гідронім **Липа**. Йдеться про цілий гідрокомплекс: Гнила Липа - 4 річки, з яких 3-у верхів'ях Дністра, причому одна впадає в Золоту Липу [10:140], яка утворюється злиттям Західної та Східної Золотих Лип [10:16]. У Золоту Липу впадає ще й Згнила Липа [10:211]. На горішньому Дністрі є й дві просто Липи, а одна Гнила Липа зі своєю притокою Липою є в басейні прип'ятського Стиру [10:314]. О.Трубачов підкреслює ендемічність цього гідроніма, але, скажімо, автори чехословацького топонімічного словника констатують значне поширення в Чехії назви Цра [18:180].

Спрауючися на матеріли Т.Лер-Сплавинського, учений вказує на зв'язок Липа - Лупа (у басейні Дніпра [10:331]), пор. назву притоки Рейну іст. *Lupia*, сучасне нім. *Lippe* тощо, і без коливань визнає гідронім Липа іллірійським утворення від іє. **leup-* / **loup-* / **lir-* *рвати, дерти* [12:154-155].

Більш докладному аналізу гідрокомплекс Липа піддав В.Шульгач [8:54-62]. Навівши великий слов'янський гідронімний та апелятивний матеріал, учений дійшов дисновків: 1) цей гідрокомплекс-компонент ширшого, що відбиває як іє. **leup-* / **loup-* / **lir-* (на що вказав О.Трубачов), так і, з іє. зсувом р / Ъ, варіант **leub-* / **loub-* / **lub-* *рвати, дерти, лупити*, пор.: а) гідроніми Люпатал у басейні Стрия [10:333] і Любизня, притока Пруту на Івано-Франківщині [10:332]; б) Липка в басейні Сяну і Лубанець у басейні горішнього Дністра [10:328]; в) Липа і Либідь; 2) гідронім Липа є продовженням псл. **lur-*, іє. **lūr-*, тобто мав колись форму **Лыпа*: в українській мові опозиція давніх *ы* : *и* нейтралізувалася, а сам гідронім зазнав впливу назви дерева липа, псл. **līra*, пор. рос. Гнилая Липа; там, де не було цього впливу, *ы* зберігалася, пор. літописне *Лыбѣдь*; 3) у сукупності гідрокомплекс складає досить розмитий ареал, тому тут «іллірійські впливи мало ймовірні». Автор посилається на схожу думку Т.Мілевського і вважає усю гідронімію розглянутого комплексу слов'янською з походження, максимум - праслов'янською.

Вихідна семантика *дерти* трансформувалася, ж це показав В.Шульгач шляхом аналізу апелятивів, у назви річок із швидкою, стрімкою течією, що руйнує, обдирає береги. Та ж сама вихідна семантика могла ровиватися у зміст *чистий, прозорий*. В усякому разі верхньодністровську пару Гнила Липа - Золота Липа слід розглядати як антонімічну, з негативною та позитивною оцінкою жостей води. Можна думати, що такий оцінний сенс долучених прикметників з'явився тоді, коли пам'ять про справжню семантику гідроніма Липа ще не була втрачена. В новішій праці В.Шульгач повертається до ботанічного

розуміння гідроніма Липа: «належить до ряду *Berza, *Vьrba, *Oľsa» [14:155], що чинить, зрештою, й сам О Лрубачов [3:115]. Цю перебудову поглядів важко визнати кроком уперед в етимології.

Так чи інакше гідрокомплекс Липа не є іллірійським. Але хронологічні та мовні його координати встановити важко. Не виключено, що це дійсно слов'янське утворення праслов'янської доби. А може й давніше, ще дослов'янське. Втім, бачити в ньому фракійську назву підстав не більше, ніж для іллірійської атрибуції. Скажімо, знайшли археологи саме в басейні Гнилої Липи культуру I-II ст. н.е., яку так і назвали липицькою та адресували фракійському світові [8:7], а Й.Йордан відзначив на території Румунії значну кількість топонімів на взірць Liria, Lirisil, Lirrita, звівши їх, зрозуміло, до назви дерева липа [17:102-103]. Однак якісь власне фракійської фіксації цієї кореневої бази відсутні. Територіальне поширення цього гідрокомплексу могло б засвідчувати його давньоєвропейський характер [пор. 21:58-59].

Ще дві позиції серед дністровських іллірізмів, виділених О.Труба-човим, займають гідроніми **Дустров** (права притока Тлумача в Івано-Франківській обл.) та **Дупа** (права притока дністровського Серету у Тернопільській обл.). Тут біда у тому, що жодна з цих назв не фіксується в [10]. Але це- недолік словника, а не О.Трубачова, який узяв ці назви з довідника П.Маштакова, який збирав свої матеріали дуже ретельно. Цю частину «Словника гідронімів України» впорядкував О.Стрижак, теж автор сумлінний. Куди він подів Дустров і Дупу?

Обидві ці назви О.Трубачов тлумачить як давні композити з першою частиною сій- *два* і другою: 1) –ара *pika*, 2) *-sreu > strov *текти, стуміти* [12:158, 182]. Зміст назв: Дупа - місце роздвоєння ріки (отже, укр. відповідник: Росіш, Розсоха), Дустров - *двоплинний* (про острів на ріці). Етимологія О.Трубачова видається беззаперечною. В усякому разі альтернативні розмірковування Ю.Удольфа (*Dhou-str-av, з суфіксом -str, та ін., пор [20:609]) не можуть з нею змагатися. Але етимологія ця доводить індоєвропейське і водночас дослов'янське постання назв - і саме так її охоче приймають дослідники, не долучаючи визначення «іллірійський» [15:24, пор. 13:79-80]. І дійсно, заперечуючи балтійську адресацію гідронімів на -ара, якої дотримувався В.Петров,

О.Трубачов відзначає, що «ара достовірно виділяється, окрім балтійської, також в іранській..., фракійській..., іллірійській... та кельтській гідронімії» [12:156]. Отже, якщо відкинути балтизми й іранізми, неприйнятні територіально, залишається аж три мовні претенденти на -ара, можливі у Карпатах, не кажучи вже про архаїчний давньоєвропейський шар, оскільки йдеться фактично про продуктивну де. базу -*ар *вода, ріка*. Щось подібне можна сказати й про компоненти du- та strov-, включивши в число носіїв останнього також і слов'ян, пор. о-стрів. Тобто О.Трубачов яж ніяк не довів, що гідроніми Дустров і Дупа є саме іллірійськими. Він хотів уважати їх іллірійськими (передусім на фоні своєї концепції середньодунайської прабатьківщини слов'ян), як В.Петров хотів бачити в гідронімах на -ара балтійські або балто-слов'янські сліди. Але він довів лише те, що вони є дослов'янськими, надійно визначивши їх етимологію. Отже, назви ці, можливо, є іллірійськими чи кельтськими, а можливо й фракійськими. У списку фракійських слів, укладеному В.Георгієвим, фігурує ара *вода, ріка*, хоч ді *два* та *sara, sega течія, потік* мають фонетичні відмінності [2:118, 119,122].

Зупинимось тепер на гідронімах **Стрипа** та **Стрв'яж**. Перший належить лівій притоці Дністра у Тернопільській обл. [10:533-534], а також басейнові Західного Бугу (варіант Strib) та правому допливу Вісли у Польщі [16:124,150] і басейнові Стиру [13:79]. Другий - лівій притоці Дністра у Львівській обл, з варіантами Стривігор (саме ця форма вважається основною), Стрв'яч, Стерев'яж, Стрйвець, Стрйаж [10:533], а також басейнові Вісли [16:215]. Додамо, що форма Стриві'гор належить як один з варіантів правому допливу Сяну, що має основну форму назви Вігор і варіанти В'яр та Вягр, причому останній згадується ще в літописах під 1097 та 1152 рр.: надь рѣкою Вягромь, пор. ще форми род. відм. Вигоря, Вяра, Вягра [10:106; 16:87].

Досить прозорою з цих непростих назв є Стрипа, яка виразно поєднує дві останні частини гідронімів Дустров та Дупа. Йдеться про сполучення довгого ступеня іє. *sgr̥i- > слов. стры- та обговореного вище -ара [12:156-158]. Цю інтерпретацію підтримує Л.Беднарчук, але не згадує про іллірійську пов'язаність гідроніма [15:27], оскільки підстав для цього, відверто кажучи, немає ніяких. В іллірійському походженні назви сумнівається й В.Шульгач, який, однак, пропонує не найкраще тлумачення Стрипи, реконструюючи для цього слов'янський гідротермін *стрипа з певним значенням та аж двома, на вибір, етимологіями [13:80-81]. Малоімовірним є й зв'язок гідроніма з апелятивами, пропонуваними Ю.Удольфом - струп *засохла рана* та ін. [20:614-615]. Тому

слов'янська «робоча гіпотеза» В.Шульгача та Ю.Удольфа видається менш прийнятною, ніж дослов'янська етимологія О.Трубачова. Але іллірійська адресація останньої залишається недоведеною. Швидше назва є фракійською. Якщо Стрий має український відповідник Бистриця [7:13], то (Стрипа - Бистра Ріка, що перегукується з варіантами віслянської Стрипи - Bystra, Bystra Kamionka [16:124].

Гідронім Стрв'яз та його польський відповідник Strwiaz, з носовим голосним, та численні варіанти, наведені вище, вказують, здається, на давнішу форму *Strving, до якої долучився древній гідросуфікс -ор (пор. Лаборець, Латориця) або ж слов'янський формант -їь, що й дало Стривігор або Стрв'яз. Форму *Strving не можна осмислити як корінь і суфікс -ing, оскільки неподалік до Сяну тече річка Вігор, літописне Вягръ. Отже, маємо композит *Str-ving. Варіант Стривігор дозволяє побачити у першому компоненті цього композита ту ж саму основу, що й у назві Стрипа [15:27], яка у формі Стрв'яз має ступінь редукції: іє. *stru- > слов. *stru- [12:157-158], причому тут кінцеве в першого кореня наклалося на початкове в другого кореня.

Якщо бачити в гідронімі композит, то доводиться не інтерпретувати його як іллірійське суфіксальне -ng [12:157]; пор. ще продуктивний германський суфікс -ing та пошуки чогось подібного у слов'ян і балтів [20:615-616], а шукати пояснення форми *'inš, а отже й Вігор, Вягръ, В'яр, де маємо ту саму реконструйовану форму з долученням суфікса -ор (-р) та наступним спрощенням Вягръ > В'яр чи діалектним усненням назальності: Віг-ор. Цей загадковий гідрокомплекс одержував, окрім іллірійської, ще кельтську [11:81] та, у Я.Розвадовського, германську [15:28-29] інтерпретації. Мабуть, тут на разі доводиться прийняти більш обережне визначення гідроніма Вігор і другого компоненту назви Стрв'яз, Стривігор: дослов'янський. Власне, на цьому зупинився і Ю.Удольф, допасовуючи до назви Стрв'яз цілу серію не дуже вдалих інтерпретацій: «невеличкий, але важливий шар дослов'янських назв у Галичині» [20:616]. Щодо назви В'яр, Вігор, то вона особливо добре зіставляється з балтійськими гідронімами Vingra, Vingrė тощо, з балтійською ж етимологією: лит. Vingrùs *кривий* [22:385-386]. У цьому «разючому зв'язку» [20:635] слушно бачити не якесь балтійське проникнення, а прослідки давньоєвропейської гідронімії [19:176].

Ця інтерпретація мало чим відрізняється від етимології, яку запропонував С.Вербич [1]. Вчений, дуже докладно розглянувши історію вивчення цього важкого для пояснення гідроніма, теж бачить у назві композит, першу частину якого пов'язує з назвою Стрий, точніше з реконструйованим слов'янським гідротерміном *stryj *річка, потік* (такі

реконструйовані терміни С.Вербич аж занадто полюбляє, але не завжди належним чином узадає; пор. аналогічну інтерпретацію В.Шульгача [14:262]), а другу - з лит. гідронімами *Vingris*. *Vingris*. Праформа гідроніма бачиться вченим як **stry(jь)vegъ/ь* і розуміється як «фрагмент до багатогранних слов'яно-балтських контактів» [1:12]. Однак генетично пропоноване нами розуміння назви є зовсім іншим. По-перше, йдеться не про слов'яно-балтське поєднання, а про праформу **Strving*, в якій маємо фракійське (але слов'янізоване) нашарування типу **(i)str-* *швидкий* на давньоєвропейську назву типу **uen-g-* *кривий* (цю назву, що збереглася в Українських Карпатах і без фракійського нашарування, добре реконструював С.Вербич [1:11], хоч і заступив зрештою детермінатив детермінативною групою *-gr-*). По-друге, фінальна частина різних варіантів назви розуміється як рефлексія двох різних суфіксів - дослов'янського *-or/p-* або ж слов'янського *-jь*. У назві, отже, простежується три хронологічно й мовно різні шари - давньоєвропейський, фракійський та слов'янський.

До обговорюваної групи гідронімів належать також назва правої притоки Стрия **Язестрів** [10:634], з тим самим другим компонентом, що й в найменні Дустров. О.Трубачов кваліфікує цю назву як цілком неслов'янську, а конкретніш - іллірійську, з першим компонентом **eze* < іє. діал. **oi-gh-* *один* [12:182]. Однак ця реконструкція є сумнівною як семантично (чому «одноплинна»? - адже всі ріки одноплинні), так і фонетично (чому *g* < *gh* перейшло в *з*? - мало б у слов'ян дати ж) - Не випадково Л.Беднарчук не включає назву Язестрів до свого переліку дослов'янських карпатських гідронімів. Видається доцільнішим бачити тут ту саму основу, що й у закарпатському гідронімі **Іза** (що чітко відбиває давньоєвропейську базу **eis/*ois/*is*) *швидка*. Засвоївши цю назву від давньоєвропейців ще до появи тут слов'ян (подзвінчення інтервокального §), фракійці додали до неї ще й свій переклад. У такому розумінні Язестрів означає *швидкий* + *швидкий*. Початкове і вже у слов'янській стихії може трансформуватися в я-пор. Язвір [6:208] при звичному Ізвір, Звір. Ю.Удольф ставить під сумнів етимологію О.Трубачова та іллірійську належність гідроніма, посилаючися на відзначену Я.Рудницьким форму *Izdestrow* [20:611]. Цю форму Я.Рудницький віднайшов на картах і подав у списку неясних, а саме спотворених чи перекручених [9:54]. Можна думати, що вона позначає ту саму річку, оскільки Язестрів знаходиться саме на бойківській території - у Сколівському районі Львівщини. Форма *Izdestrow*, після усунення стандартної полонізації суфікса (насправді - зовсім не суфікса) ставить під сумнів інтерпретацію О.Трубачова, але цілком

вписується до запропонованої нами.

Як бачимо, з іллірійського списку О.Трубачова, редукованого з 23 до 14 одиниць, доводиться вилучити ще 7 гідронімів, що не є або - найімовірніше не є іллірійськими, не будучи й слов'янськими. Переважно це давньоєвропейська спадщина, помітно видозмінена в мовах пізніших етносів, включаючи й праслов'янський. Про інші 7 гідронімів, що є, на думку О.Трубачова, іллірійськими, мова йтиме в наступній статті.

1. Вербич С.О. Слов'яно-балтійська взаємодія на фоні прикарпатської гідронімії: Стивігор //Записки з ономастики.-Одеса, 1999.-Вип. 1.
2. Георгиев В. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию.-М., 1958.
3. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд/ Под ред. О.Н.Трубачева.-М.,1988.-Вып.15.
4. Железняк І.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпрянського Правобережжя.-К., 1987.
5. Карпенко Ю.О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області.-Чернівці, 1964.
6. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини.-К., 1973.
7. Карпенко Ю.О. Фракійська гідронімія Українських Карпат// Щорічні записки з українського мовознавства.-Одеса, 1998,- Вип.5.
8. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери.-К., 1992.
9. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини.- 2-е вид.-Вінніпег, 1962.
10. СловникгідронімівУкраїни.-К.,1979.
11. Стрижак О.С. Етнонімія ГеродотовоїСкіфії.-К., 1988.ТрубачевО.Н Названия рек Правобережной Украины.-М., 1968. Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру .-К., 1993.
12. ШульгачВ.П. Праслов'янський гідронімний фонд Фрагментреконтрукш.-К, 1998 BednarcukL. Zagadnienie przedslowiariskiej hidronimii Karpat//Roczniknaukowo- dydaktyczny. Prace j\$zykoznawcze,2.-Krakow, 1973.-Zesz.47. Hydronimia Wisly. Cz.1. Wykaz nazw w ukladzie hydrograficznym.-Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1965.
13. Iordan I. Topomimia romaneasca.-Bucureşti,1963.

14. Lütterer I., Majtán M., Srámek R. Zeměpisná jména Československa.-Praha,1982.
15. Rieger J. Nazwy wodne dorzecza Sanu.-Wrocław etc., 1969.
16. Udolph J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. - Heidelberg,1979.
17. Udolph J. Zur frühen Gliederung des Indogermanischen // Indogermanische Forschungen.-1981.-Bd.86.
18. Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas.-Vilnius, 1981.

$$Y_{v_3 \leftarrow p}$$

Музыкальная
им. И. И. Мусоргского

817